208.5
M431

TRACTATUS

DE

AETERNA SPIRITUS SANCTI PROCESSIONE

EX PATRE FILIOQUE

AUCTORE FR. MATTHAEO AB AQUASPARTA

MINISTRO GENERALI ORDINIS MINORUM

DEINDE CARDINALI S. R. E.

SECUNDUM AUTOGRAPHUM AUCTORIS

NUNC PRIMO EDITUS

A

PATRIBUS COLLEGII S. BONAVENTURAE

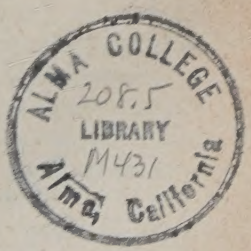

AD CLARAS AQUAS (QUARACCHI)

PROPE FLORENTIAM

EX TYPOGRAPHIA COLLEGII S. BONAVENTURAE

MDCCCXCV

30412

Proprietas litteraria.

Nihil obstat quominus imprimatur.

Romae ad S. Antonium, die 17 Ianuarii 1895.

Fr. Aloysius de Parma, *Min. Gen.*

Cum licentia Auctoritatis Ecclesiasticae.

AD LECTOREM.

De argumento huius Tractatus, qui doctrinam catholicam de processione Spiritus sancti a Patre Filioque defendit, infinita fere scripta, inter quae egregia et copiosa laudantur, ab ipso controversiae cum Graecis initio usque ad nostram aetatem composita sunt, ut vix aliquid novi de hac quaestione proferri possit. Perdurante autem antiquo errore, non alienum a re esse videtur, in lucem proferre quoddam antiquum, sed hucusque penitus ignotum documentum, quod a viro tum doctrina tum auctoritate et eminente dignitate insigni pro defendenda doctrina Ecclesiae saeculo XIII elaboratum est. Eo libentius hoc opusculum publicamus, quia ipse Tractatus clare et succose rem absolvit, et auctor, inter discipulos S. Bonaventurae prae aliis praestantior, seraphici Doctoris in hac quaestione solvenda vestigia ita presse sequitur, ut eius tractatus non immerito vocari possit quidam commentarius illius quaestionis, quam de eadem re Bonaventura habet in Commentario ad I. librum Sententiarum d. 11. q. 1. Nam auctor Tractatus in suum usum accepit non tantum locos ab illo citatos, quibus alios addidit, sed etiam proprias eiusdem sententias recepit, auxit et exposuit; quod legenti utrumque auctorem facile et manifeste apparebit.

Auctor opusculi, Fr. Matthaeus ab Aquasparta (apud civitatem Tuderti), secundus ex Ordine Minorum Lector sacri Palatii, in Capitulo Montispesulani an. 1287 fuit electus Minister Generalis Ordinis Minorum, an. 1288 creatus Cardinalis S. R. Ecclesiae et paulo post episcopus Portuensis. A Summo Pontifice missus, pluribus magni momenti legationibus functus est. An. 1302 mortuus et Romae in ecclesia S. Mariae de Aracaeli sepultus est.

Non pauca opera scripsit, inter quae eminent plurimae quaestiones theologicae et philosophicae, quas in Curia disputavit, quando erat Lector sacri Palatii. Harum quinque a Collegio nostro primo publicatae sunt in libro nostro *de Humanae Cognitionis ratione* (ad Claras Aquas 1884) pag. 87-177. De ceteris eiusdem scriptis hucusque ineditis et de codicibus eorundem, inter quos tria sunt autographa, plura scripsimus in Prolegomenis ad praefatum librum pag. XIV. seq.

Tractatus de processione Spiritus sancti, nunc primo a nobis editus, propria auctoris manu scriptus est in fine Commentarii ipsius in I. librum Sententiarum, cuius *autographum* conservatur *Tuderti* in bibliotheca praeclara S. Fortunati,

nunc ad Municipium pertinente, et ibi signatur n. 122. Huius codicis primum folium in parte anteriore postea tegumento affixum fuit, ubi legitur ab antiqua manu scriptum: *Primus fr. Matthaei manu sua.* Hoc chirographum litteris cursivis et valde contractis exaratum est lectu difficillimum, et ultima eius pagina, quae finem tractatus exhibet et tegumento postea affixa fuit, ita decolor facta est, ut non exigua pars legi omnino nequeat. Sed valde opportunum fuit, quod P. Fidelis a Fanna b. m. in Hispania (1) huius tractatus satis bonum apographum (cod. B.) invenerit et sua manu descripserit, quo illi defectui et paucis aliis in scribendo originali erratis suppleri potuit. E converso plures errores et quandam lacunam illius apographi correximus ex codice Tudertino.

In locis Patrum Graecorum citandis auctor utitur antiquis versionibus Latinis plerumque valde duris et saepe obscuris, cum textum Graecum fere de verbo ad verbum transferre soleant. Eandem versionis formam observavimus in alio antiquo tractatu de processione Spiritus sancti in illis non paucis locis, qui utrique opusculo sunt communes (uterque enim habet alias auctoritates sibi proprias). Hic quem memoravimus tractatus habetur apud Migne (2) cum titulo: *Pantaleonis C. P. diaconi tractatus contra Graecorum errores.* Sed prima operis pars attribuenda est fratribus Ordinis Praedicatorum. Nam in fine (col. 540) legitur: « Haec autem scripta sunt anno Domini 1252 in civitate Constantinopolis a fratribus Praedicatoribus ad aedificationem Ecclesiae et profectum animarum, ad laudem et gloriam Patris et Filii et Spiritus sancti. Amen ».

Utinam tandem adveniat tempus exoptatum et ab auctore nostro (infra num. 41. 42.) quasi prospectum, quo Spiritus veritatis et caritatis separata orientalium populorum membra reducet ad veram cum Ecclesia Apostolica Romana unionem! Sane cum his diebus Summus Pontifex Leo XIII gloriose regnans corde paterno separatas Orientalium oves officiosissime ad redeundum in domum paternam revocaverit, optime sperandum et ferventer orandum est, ut Spiritus sanctus, qui « non est dissensionis Deus, sed pacis (3) », « conterat satanam dissensionis sub pedibus » errantium, ut in una fide omnes « unanimes uno ore honorificent Deum », Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Amen.

---

(1) *Hispali,* bibliotheca Columbina membr. fol. parv. saec. XIII in fine, sign. E. Y. tab. 130. n. 40. et incipit fol. 159. v.

(2) Patrolog. Graeca tom. 140 col. 485.

(2) Epist. I. Cor. 14, 33; deinde Rom. 16, 29. et 15, 6.

Patres Collegii S. Bonaventurae.

TRACTATUS

de aeterna processione Spiritus sancti a Patre et Filio per triforme testimonium, auctoritatum scilicet, rationum et revelationum, septiformiter comprobata [1].

1. Recusant Graeci confiteri cum Ecclesia Latinorum, quod Spiritus sanctus aeternaliter procedat a Filio, confessionem huiusmodi abhorrentes, tanquam non *innixam auctoritati* nec *consonam rationi.*

Obiectiones Graecorum.

Cum, ut aiunt, fides sufficienter expressa sit in Scripturis sanctis, et declarata sit in Conciliis, nec Scripturae hoc usquam in veteri vel novo testamento inveniantur exprimere, nec Concilia definire; absurdum videtur et contra consuetudinem universalis Ecclesiae, confessionem huiusmodi inter articulos fidei recitari, praecipue cum a sanctis Patribus [2] sit decretum, quod de supersubstantiali et sancta Deitate nihil audendum est dicere praeter ea quae nobis ex sacris Eloquiis claruerunt, sit etiam nihilominus a sacris Conciliis [3] definitum, quod si quis illorum definitionibus ausus fuerit addere vel minuere vel mutare, anathematis sententia feriatur. Igitur si confessio huiusmodi nec a Scripturarum nec a Conciliorum auctoritate accipit firmitatem, nequaquam locanda est inter fidei solidissima fundamenta, quin potius eadem potest facilitate respui qua probari.

2. Insuper tanquam *rationi dissona* praedicta confessio eis respuenda videtur. Cum enim *processionis* vocabulum translatum

---

[1] Haec inscriptio habetur in solo cod. B; loco ipsius in autographo est spatium vacuum; sine dubio tribuenda est ipsi auctori.

[2] Cfr. Dionys., de Divin. Nom. c. 1; Damasc., I. de Fide orthod. c. 2.

[3] Cfr. Chalcedon. IV., Concilior. tom. 8. edit. Paris. pag. 355.

sit a creaturis ad Creatorem, et in creaturis processio dicatur motus progressivus ab uno in alterum; si Spiritus sanctus procedit a Filio aeternaliter, aut procedit in Patrem, aut in Spiritum sanctum, aut in aliquem alium. Non in Patrem, quia nihil accipit Pater a Filio; non in Spiritum sanctum, quia nihil procedit in se ipsum; non in aliquem alium, quia non est quarta in Trinitate persona. Restat ergo, quod impossibile est intelligere, Spiritum sanctum a Filio aeternaliter procedere.

3. Amplius, nomina *verbi* et *spiritus* ab imagine creata transferuntur in Deum; sed videmus in creatura, quod spiritus est vehiculum verbi, medium tenens inter cor et verbum expressum, ita quod nullo modo ipse spiritus originatur a verbo. Secundum hanc transsumtivam similitudinem nullatenus videtur posse intelligi, quod Spiritus sanctus a Filio aeternaliter procedat, cum ex ratione Spiritus a Patre in Filium tendat.

4. Arguunt etiam, quod impossibile est [1], Spiritum sanctum a Patre et Filio simul emanare. Aut enim imperfecte manat a Patre, aut perfecte. Si imperfecte: ergo imperfectus est Deus Pater, imperfectus Deus Spiritus sanctus. Si perfecte, et quod additur ad perfectum superfluum est: ergo superflue ponitur emanare a Filio. Sed in illa beatissima Trinitate nihil potest intelligi nec esse superfluum: impossibile est igitur, quod aliquis recta ratione intelligat, quod Spiritus sanctus a Patre et Filio aeternaliter procedat.

5. Insuper, si Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, aut procedit ab eis, in quantum sunt unum, aut in quantum sunt plures. Si in quantum sunt unum; nec sunt [2] unum nisi natura, in qua Spiritus sanctus est unum cum Patre et Filio: ergo secundum hoc Spiritus sanctus procederet a se ipso. Si vero procedat, in quantum sunt plures: ergo alia processione ab uno, alia ab alio: ergo vel Spiritus sanctus est plures personae, vel una persona composita; quae duo adeo sunt absurda, ut ab omni prorsus et rectitudine rationis et pietate fidei videantur aliéna.

6. Quodsi forte dicat Latinus, hoc se non percepisse auctoritate nec ratione, sed potius revelatione; cum una sit columba

---

[1] B addit *intelligere.*

[2] Cod. B *cum non sint* pro *nec sunt.*

et unus Spiritus sanctus, *apud quem non est acceptio personarum* [1], ut quid ille Spiritus veritatis, desertis Graecis, se transtulit ad Latinos ? Qui potius, si Spiritus *veritatis* fuit in Latinis ad confessionem huiusmodi faciendam, debuit pariter esse et Spiritus *caritatis* et amor fraternae salutis. Ut quid ergo Graecos non vocaverunt ad id pariter confitendum ? Non videntur ergo Latini in hoc ambulasse secundum *caritatem,* ac per hoc nec habuisse Spiritum *veritatis,* sed arguendos et respuendos iuste fore a Graecis tanquam schismaticos et erroneos et anathematis vinculo innodatos.

Responsio Latinorum per triplex testimonium.

7. Ad haec respondet Latinus, ad huiusmodi confessionem faciendam non solum inductum [2], verum etiam necessitate compulsum, irrefragabili veritate triplici sibi testimonio, *auctoritatis* videlicet, *rationis* et *revelationis,* indubitabiliter attestante.

Primum testimonium, scilicet auctoritatis multiplicis, et primo Scripturae cum expositione Patrum.

Nam quod Spiritus sanctus aeternaliter emanet a Filio, multiplici confirmatur *testimonio Scripturarum.* Dicit enim Filius [3] de Spiritu sancto : *Cum autem abiero, mittam eum,* scilicet Spiritum sanctum, *ad vos ;* sed in divinis nulla persona dicitur *mitti* ab alia, nisi quia originatur ab ea ; unde « Pater nusquam dicitur *missus* », quia a nullo producitur. Si ergo Spiritus sanctus mittitur a Filio, necesse est, quod manet et producatur ab ipso. — Quodsi dicat, eum manare et a Filio procedere non ab aeterno, sed *ex tempore ;* necessario sequitur, quod simul Spiritus vel Filius est mutatus. — Quodsi iterum addat, hoc intelligi de Spiritu sancto ratione *effectus* seu *influentiae* charismatum divinitus infusorum ; cum huiusmodi dona sint a tota Trinitate, non solum a Patre et Filio, verum etiam a Spiritu sancto ; tunc Spiritus sanctus temporaliter mitteretur et procederet a se ipso ; quod est contrarium tam verae fidei quam Scripturis. Restat igitur, quod *mitti* dicitur

---

[1] Coloss. 3, 25.

[2] B addit *fore* (melius *fuisse).*

[3] Ioan. 16, 7. Verba: Pater etc., sunt August., II. de Trin. c. 5. n. 8.

Spiritus sanctus a Filio, quia ex tempore manifestatur, quod aeternaliter manat ab ipso. — Undè et Gregorius Papa in Homilia illa [1]: *Cum sero esset* etc.: « Eo ipso, ait, a Patre Filius *mitti* dicitur, quo a Patre generatur. Nam Spiritum quoque sanctum, qui, cum sit coaequalis Patri et Filio, non tamen incarnatus est, idem se Filius mittere perhibet dicens: *Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis.* Si enim *mitti* solummodo *incarnari* deberet intelligi, sanctus procul dubio Spiritus nequaquam diceretur *mitti,* quia nequaquam incarnatus est, sed eius missio ipsa processio est, qua de Patre procedit ex Filio. Sicut itaque Spiritus *mitti* dicitur, quia procedit, ita non incongrue Filius *mitti* dicitur, quia generatur ».

8. Amplius, Ioannis decimo sexto [2]: *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis.* Constans est autem, quod Spiritus nihil accipit particulare, nihil accidentale, nihil ex tempore; si ergo accipit de Filio, necessario oportet, quod totam essentiam ab ipso ab aeterno accipiat: ergo aeternaliter manat ab ipso. — Quodsi dicat Graecus: *De meo,* hoc est *ex Patre* debere intelligi; tunc pari ratione versa vice posset et Spiritus sanctus dicere de Filio, quod accipit ab eo, quia generatur a Patre. Sed et Athanasius ad Serapionem in Epistola de Spiritu sancto [3] huic expositioni manifeste contradicit. Ait enim: « Spiritus ex Filio accipit. *Ex meo,* inquit, *accipiet et annuntiabit vobis* ». Et Epiphanius in libro, qui *Ancoratus* [4] dicitur: « Spiritus sanctus, Spiritus Dei ens cum Patre et Filio, non est alienus a Deo. A Deo autem ens, a Patre procedit et a Filio accipit ». Idem in eodem: « Filius revelat Patrem, dicens: *Nullus novit Patrem nisi Filius, et nullus novit Filium nisi Pater.* Audeo autem dicere: nec Spiritum quis novit, nisi Pater et Filius, a quo procedit et a quo accipit ». Quid his expressius dici potest?

9. Amplius, idem Filius in Ioanne [5] dicit de eodem Spiritu: *Non loquitur a semetipso, sed quaecumque audiet loquetur.* Con-

---

[1] Libr. II. Homil. in Evang., homil. 26. n. 2, ubi citatur Ioan. 15, 26.
[2] Vers. 14.
[3] Epist. 1. n. 20.
[4] Num. 96; sequens locus ibid. n. 73, ubi respicitur Matth. 11, 27.
[5] Cap. 16, 13.

stans est, inter audientem et eum qui auditur, necessario intervenire locutionem seu sermonem : ergo si Spiritus sancti est audire, et *auditus est per verbum* [1], neque Spiritui sancto aliud est *audire* quam *esse ;* necessario sequitur, quod Spiritus sanctus manat a Patre per Verbum. — Et super hoc dicit Augustinus [2] : « Cur non credamus, quod a Filio procedit Spiritus sanctus, cum similiter ab eo loquatur » ? — Et Basilius in sermone de Trinitate [3], qui sic incipit : *Cognitio Patris :* « Antiquitus Deitatis Trinitas non ignorabatur. *Verbo* enim, inquit, *Dei caeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis virtus eorum* etc. Non alio verbo quam Filio, nec alio spiritu quam Spiritu sancto ; unus enim est Spiritus, et sicut ex ore Dei proveniens est per Filium, sic Trinitatem Verbo unit et antiquitus et nunc ». Idem in eodem [4] : « Naturalis bonitas et quae secundum naturam sanctificatio et regalis dignitas ex Patre per Unigenitum ad Spiritum sanctum pervenit ». Sed naturalis bonitas non est aliud quam essentia, nec naturalis bonitatis perventio aliud quam Spiritus sancti processio. Igitur si naturalis bonitas a Patre per Unigenitum ad Spiritum pervenit, Spiritus sanctus a Patre per Filium ab aeterno procedit.

10. Item, Ioannis quinto [5] : *Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso.* Sed *vitam habere in semetipso* non est aliud quam Spiritum vitae habere in semetipso. Si igitur Pater sic Spiritum vitae habet in semetipso, quod in ipso est et ab ipso manat et iugiter ab ipso procedit, et eodem modo dedit Filio vitam habere in semetipso : ergo sequitur, quod Spiritus sanctus, qui est Spiritus vivificans, et in Filio maneat et ab ipso procedat. Et hoc est quod Athanasius asserit in sermone contra Arianos [6], cuius initium est : *Qui malitiose,* ubi in fine sic dicit : « David psallens Deo ait : *Quoniam apud te est fons vitae.* Sciebat enim, apud Patrem esse Filium fontem Spiritus

---

[1] Rom. 10, 17.

[2] In Ioan. Evang. tract. 99. n. 7.

[3] Hic sermo nunc non invenitur in Operibus S. Basil. Cfr. Homil. de Spiritu S. (inter Opera ipsius.). Allegatur Ps. 32, 6.

[4] Non in eodem, sed in libr. de Spirit. S. c. 18. n. 47.

[5] Vers. 26.

[6] De Incarnatione Verbi contra Arianos n. 9. 10, ubi respiciuntur Ps. 35, 9. et Ier. 2, 13.

sancti ; sicut etiam per Ieremiam Filius dicit : *Me dereliquerunt fontem aquae vivae.*

11. Amplius idem Filius, Ioannis vigesimo [1], post resurrectionem apparens discipulis, insufflavit in eos dicens : *Accipite Spiritum sanctum.* Si ergo insufflatio corporalis signum fuit spirationis sempiternalis et vere utique repraesentativum ; sicut flatus ille corporalis, in quo innuebatur Spiritus sanctus, ex tempore procedebat a Christi humanitate ; sic et Spiritus ille supersubstantialis necessario oportet quod procedat ab ipsa Dei Verbi aeterna plenitudinis immensitate.

12. Unde et Augustinus super Ioannem [2] : « Si Spiritus sanctus a Filio non procederet, non post resurrectionem, se repraesentans discipulis, insufflasset eis dicens : *Accipite Spiritum sanctum* ». Unde super illud Lucae : *Ego sensi, virtutem de me exiisse,* Augustinus [3] : « Nomine *virtutis* Spiritus sanctus intelligitur. Sic et Lucae primo : *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi* ». — Et Anastasius Antiochenus patriarcha in sermone de recta veritate dogmatum [4] : « Etenim Dominus ipsum Spiritum ex se ostendens existere, insufflans discipulis aiebat : *Accipite Spiritum sanctum* ». — Beatus Cyrillus in libro de Thesauris [5] : « Spiritus sanctus in nos veniens conformes nos ostendit Deo ; provenit autem ex Patre et Filio. Manifestum est, quia divinae essentiae est, essentialiter in ipsa et ex ipsa proveniens, velut ex humano ore excurrit insufflatio ».

13. Amplius, Apostolus ad Galatas [6] : *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra.* Si igitur Spiritus sanctus dicitur *Spiritus Filii sui in corda vestra,* aut dicitur esse eius per *inhaerentiam,* aut per *possessionem,* aut per *originationem,* aut propter *essentiae identitatem.* Non per *inhaerentiam,* quia Spiritus sanctus non est proprietas alicui inhaerens ; non per *possessionem,* quia possidens est nobilius possesso ; non per *essentiae identita-*

---

[1] Vers. 22.
[2] Tract. 99. n. 6, ubi allegatur Ioan. 20, 22. et Luc. 8, 46.
[3] Ibid. ; allegatur Luc. 1, 34. 35.
[4] Oratio 1. de SS. Trin. n. 37, ubi citatur Ioan. 20, 22.
[5] Assert. 34.
[6] Cap. 4, 6.

tem, quia tunc eadem ratione versa vice dici posset *Filius Spiritus sancti,* sicut dicitur *Spiritus Filii.* Ergo necesse est, quod dicatur per *originationem.*

14. Unde Augustinus [1]: « Cur non credamus, quod de Filio procedit Spiritus sanctus, cum sit Filii Spiritus »? Et beatus Cyrillus in Recapitulariis de Spiritus sancti demonstrationibus [2], XLVI. demonstratione sic ait: « In Evangelio Salvator sic ait: *Ego sum veritas.* Beatus autem Ioannes ex Patris essentia et Filii Spiritum ostendens, in Evangelio quidem ait: *Spiritus Veritatis, qui a Patre procedit* ». Concludit ergo, quod, quia Spiritus Veritatis, eo ipso quod Veritas est, sic profluit a Filio, qui est Veritas, sicut a Patre. Unde et idem in Epistola tertia ad Nestorium [3]: « Etsi est in hypostasi Spiritus propria et intelligitur secundum se, secundum quod Spiritus est, et non Filius; tamen non est alienus ab ipso Filio. *Spiritus* enim *veritatis* nominatus est; et est Christus veritas et effunditur ab ipso, quemadmodum et utique ex Patre ».

15. Amplius, Ioannes in Apocalypsi [4] ostensum sibi dicit *fluvium splendidum tanquam crystallum procedentem de sede Dei et Agni.* Constans est autem, quod de sede Dei non procedit fluvius materialis; sicut igitur illa sedes Dei est stabilitas aeternitatis, sic necesse est, fluvium illum manantem profluentiam aeternam habere. Si igitur fluvius ille vivificus nihil aliud est quam Spiritus sanctus, qui omnibus, ad quos pervenit, donat vitam, sicut idem Ioannes in Evangelio [5] exponit, necessario sequitur, quod per revelationem Ioannes cognovit, Spiritum sanctum a Patre simul et Filio vere procedere, cum non sit aliud *sedes Dei et Agni* quam stabilita tranquillitas aeterni Patris et Unigeniti sui. — Quodsi dicat Graecus, per illum fluvium designari influentiam charismatum creatorum, advertat, quod non est donatio doni gratuiti et creati absque donatione Doni increati, iuxta quod dicit Apostolus ad Ro-

---

[1] In Ioan. Evang. tract. 99. n. 7.

[2] Thesaurus, assert. 34, ubi citantur Ioan. 14, 6. et 15, 26.

[3] Nunc Epist. 17. (olim 15.), apud Migne, tom. 77. col. 118.

[4] Cap. 22, 1.

[5] Cap. 6, 64.

manos [1] : *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Non ergo dicitur ob aliud *fluvius procedere de sede Dei et Agni,* nisi quia Spiritus sanctus, in quo et per quem charismata omnia donantur, ex Patre Filioque ab aeterno procedit. — His igitur tanquam septem testimoniis irrefragabilibus Latina Ecclesia persuasa, indubitanter credit et asserit, Spiritum sanctum manare simul a Patre et Filio, non alio et alio emanandi modo. Sicut igitur emanatio Spiritus sancti ex Patre vere dicitur processio, sic et emanatio eiusdem a Filio vere et proprie processio nuncupatur.

Secundo suffragatur auctoritas Conciliorum.

16. Supradictis autem Scripturarum testimoniis et ipsa Conciliorum suffragatur auctoritas. Nam in quinto sancto Concilio condemnatur Theodorus, qui ausus fuit contra beatum Cyrillum docentem, Spiritum sanctum aeternaliter manare a Filio, proterve consurgere. Definit enim quintum Concilium [2] sic : « Condemnamus et anathematizamus cum aliis condemnatis et anathematizatis a catholica et apostolica Ecclesia etiam Theodorum, qui fuit episcopus Mopsuestiae, et impias eius conscriptiones nec non et impia scripta a Theodoreto adversus rectam fidem et duodecim capitula patris nostri sancti Cyrilli et tertiae sanctae Synodi Ephesinae ». Et postea idem Concilium : « Ad hoc autem sequimur per omnia etiam sanctos Patres et doctores Ecclesiae : Athanasium, Hilarium, Basilium, Gregorium Theologum, Gregorium Nyssenum, Ambrosium, Augustinum, Theophilum, Ioannem Chrysostomum, Cyrillum, Leonem, Proculum, et recipimus omnia, quae ab eis recta fide in condemnationem haereticorum edita sunt ». Cum igitur praefatus Theodorus condemnatus fuerit, quia opposuerat se beato Cyrillo, et doctrina beati Cyrilli et sanctorum Patrum praenominatorum sit per Concilium approbata, et contradicentes anathematizati ; et emanatio Spiritus sancti ex Filio testimonium et firmitatem habeat a doctrina praefatorum Sanctorum : restat, quod hoc secundum auctoritatem

---

[1] Cap. 5, 5.

[2] Concil. V, in Magna Collect. Concil. collat. 8. edit. Paris. 1643-44. tom. XII. pag. 230.

Concilii quinti est credendum et confitendum. Et quicumque huic verae confessioni pertinaciter adversatur, est anathematizatus et haereticus iudicandus.

Tertio, auctoritas Patrum Latinorum.

17. Quod autem haec sit communis doctorum tam Graecorum quam Latinorum sententia, manifestum est. — Et primum quidem, quia de testimoniis Latinorum copia multa redundat, sufficit tres tantum adducere testes. Et primo quidem inducetur testimonium Gregorii in auctoritate superius [1] annotata. — Secundo, Hilarii in duodecimo libro de Trinitate [2]: « Ante tempora Unigenitus tuus ex te natus manet, ita quod ex te, per te Spiritus sanctus tuus est. Quod etsi sensu non percipiam, tamen teneo conscientia. In spiritualibus enim tuis rebus hebes sum ». — Idem in eodem [3]: « Conserva hanc, oro, fidei meae religionem, ut quod in regenerationis meae symbolo professus sum, semper obtineam, Patrem scilicet te, et Filium tuum una tecum adorem, Spiritum sanctum tuum, qui ex te per Unigenitum tuum est, promerear ». — Tertio Augustinus de Fide ad Petrum [4]; ait enim sic: « Firmiter tene et nullatenus dubites, eundem Spiritum sanctum, qui Patris et Filii unus Spiritus est, de Patre et Filio procedere. Dicit enim Filius: *Cum venerit Spiritus Veritatis, qui a Patre procedit.* In quo suum Spiritum esse docuit, quia ipse est *Veritas.* De Filio quoque procedere Spiritum sanctum, prophetica atque apostolica nobis doctrina commendat. Isaias enim dicit: *Percutiet terram virga oris sui et spiritu labiorum suorum interficiet impium.* De quo et Apostolus ait: *Quem interficiet Dominus spiritu oris sui.* Quem et ipse Unigenitus Dei Filius, Spiritum oris sui esse significans, post resurrectionem suam insufflans ait: *Accipite Spiritum sanctum* ». — Idem de Trinitate libro decimo quinto [5]: « In hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec Donum Dei nisi

---

[1] Num. 7. [2] Num. 56.

[3] Num. 57.

[4] Cap. 11, n. 54. (auctor huius libri est S. Fulgentius), ubi citantur Ioan. 15, 26. et 14, 6; Isai. 11, 4; II. Thess. 2, 8. et Ioan. 20, 22.

[5] Cap. 17. n. 29.

Spiritus sanctus, nec de quo est genitum Verbum, et de quo procedit principaliter Spiritus sanctus, nisi Deus Pater. Ideo autem addidi *principaliter,* quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit, non vero iam existenti et nondum habenti, sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo Donum commune procederet, et Spiritus sanctus Spiritus etiam esset amborum ». — Idem in eodem [1]: « Qui potest intelligere sine tempore generationem Filii de Patre intelligat sine tempore processionem Spiritus sancti de utroque. Et qui potest intelligere in eo quod ait Filius: *Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso,* non sine vita iam existenti Filio vitam Patrem dedisse, sed ita eum sine tempore genuisse, ut vita, quam Pater Filio gignendo dedit, coaeterna sit vitae Patris, qui dedit, — intelligat, sicut Pater habet in semetipso, ut de illo procedat Spiritus sanctus, sic dedisse Filio, ut de illo procedat idem Spiritus sanctus et utrumque sine tempore; atque ita dictum Spiritum sanctum de Patre procedere, ut intelligatur, quod etiam procedit de Filio, de Patre esse Filio. Si enim quidquid habet de Patre habet Filius, de Patre habet utique, ut de illo procedat Spiritus sanctus ». — Et paulo post [2]: « Si de Patre et Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit: *De Patre procedit?* Cur putas, nisi quemadmodum solet ad eum referre et quod ipsius est, et de quo ipse est; unde et illud est, quod ait: *Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.* Si igitur hic intelligitur eius doctrina, quam tamen dixit non suam, sed Patris, quanto magis illic intelligendus est et de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait: *De Patre procedit,* ut non diceret: de me non procedit. A quo autem Filius habet, ut sit Deus; est enim de Deo Deus; ab illo habet utique, ut etiam de illo procedat Spiritus sanctus ». Haec Augustinus.

Quarto, auctoritas Patrum Graecorum.

18. Ad hoc quoque faciunt etiam Graecorum Sanctorum auctoritates. Nam Dydimus in libro de Spiritu sancto [3]: « Salvator, in-

[1] Cap. 26. n. 47, ubi allegatur Ioan. 5, 26.
[2] Cap. 27. n. 48, ubi citantur Ioan. 15, 26. et 7, 16.
[3] Num. 34, ubi citatur Ioan. 16, 13.

quit, qui est Veritas, de Spiritu sancto loquens ait: « *Non enim loquitur a semetipso,* scilicet sine meo et sine meo et Patris arbitrio, quia inseparabilis est a me et a Patris voluntate, quia ex se non est, sed ex Patre et me est. Hoc enim ipsum, quod subsistit et loquitur, a Patre et a me illi est ». — Item, Ioannes Chrysostomus in homilia quadam de expositione Symboli [1] sic ait: « Iste est Spiritus sanctus, procedens de Patre et Filio, qui *dividit dona propria, prout vult* ». — Item in alia homilia: « Credendum est, Spiritum sanctum Patris esse et Filii. Istum Spiritum sanctum dicimus Patri et Filio coaequalem et procedentem de Patre et Filio. Hoc credite, ne *colloquia mala corrumpant bonos mores* ». — Item, Epiphanius in sermone de perfecta emanatione Verbi Dei [2]: « Pater erat semper, et Filius erat semper, et Spiritus sanctus ex Patre et Filio erat semper ». Si igitur Spiritus sanctus erat semper a Patre et Filio nec ab eis erat nisi per processionem: ergo Spiritus sanctus aeternaliter ab utroque processit. — Unde et Hilarius [3]: « Sicut virtute naturae in eandem naturam nativitatis subsistit Filius, sic virtute naturae in eandem naturam processione subsistit Spiritus sanctus ». — Item, Epiphanius in libro, qui *Ancoratus* [4] dicitur: « Spiritus Deus est et Spiritus Patris et Spiritus Christi, non secundum aliquam compositionem, quemadmodum in nobis anima et corpus, sed in medio Patris et Filii, ex Patre et Filio ». — Idem quoque Sanctus in libro de Una Deitate [5] ait: « Ait ergo Petrus his qui circa Ananiam: *Ut quid tentavit vos satanas Spiritui sancto mentiri? Non mentiti estis homini, sed Deo.* Ergo Deus ex Patre et Filio Spiritus, cui mentiti sunt qui de pretio defraudaverunt ». — Item, idem in eodem [6]: « Vita to-

---

[1] Haec homil. non exstat in recentibus edd., sed in antiqua, Venetiis 1583, fol. 149. Vide Bonav. opera omnia, tom. I. pag. 208, notam 8. Sequens locus est ibi in homil. 2, ubi respicitur I. Cor. 15, 33.

[2] Sive Ancoratus, n. 73.

[3] Libr. V. de Trinit. n. 37, sed ultima verba sunt Magistri Sentent. lib. I. d. XVIII. cap. 3.

[4] Num. 8.

[5] Vide Ancorat. n. 69, ubi citatur Act. 5, 3. seq. — Sequens locus desideratur in B.

[6] Num. 70. Citatur Ioan. 14, 6.

tus Deus est; ergo vita ex vita Filius. *Ego,* inquit, *sum via, veritas et vita.* Spiritus vero sanctus ex ambobus, Spiritus ex Spiritu ». — Idem in eodem [1]: « Pater, cum Filii sit Pater, lumen totus, Filius Patris, verum lumen ex lumine, non utique facta vel creata sola appellatione, et Spiritus sanctus Spiritus Veritatis est, lumen tertium ex Patre et Filio ». Quid hoc expressius dici potest?

19. Item, Cyrillus, exponens illud in Actibus [2]: *Ministrantibus illis dixit Spiritus Iesu: Segregate mihi Barnabam et Saulum,* ita dicit: « Si igitur, vocante illos in apostolatum Spiritu Iesu, ab ipso vocatos esse dicunt, ostenditur manifeste, quod non alienum est ab essentia Filii Spiritus sanctus; sed in ipso et ex ipso quasi operatio quaedam naturalis, omnia potens explere, quaecumque vult ». Et paulo post [3]: « Et ipse Spiritus, *sensus* existens eorum iuxta Apostolum dicentem: *Nos sensum Christi habemus,* illa prorsus ratiocinabitur et ordinabit, quae et ipse, cuius est sensus; propter hoc nihil ex se ipso Spiritum locuturum affirmavit, quasi diceret: *Ego sum, qui loquor,* velut si et qui in homine est sensus dicat de procedente ex ipso ratione: non loquetur ex se ipsa aliquid, sed quaecumque audiet loquetur ». — Et statim paulo post interposita aliqua verba addit: « Talem quidem intellectum oportet recipere de Spiritu sancto. Cum enim existat sensus Christi, omnia, quae ipse loquitur discipulis, non inseparata quadam voluntate ab eo, in quo et ex quo est, loquitur, sed tanquam ex essentia eius naturaliter procedens et totam eius voluntatem habens sicut et operationem ». — Idem, super illud: *Nemo potest dicere Dominus Iesus nisi in Spiritu sancto* [4]: « Manifestum est, quod qui participat Spiritum sanctum, novit Dominum Iesum; qui autem non participat ignorat. Sicut qui de melle gustaverunt sciunt, quod dulce est mel, sic et spiritus particeps: ergo ex essentia Filii Spiritus sanctus, qualitas quaedam, ita dicamus, Dominatoris omnium Dei ». *Qualitatem* autem vocat Spiritum sanctum, non simpliciter, sed *quandam,* ut ostendat, quod non est accidentalis proprietas,

---

[1] Num. 71.
[2] Cap. 13, 2.; Thesaur., assert. 34.
[3] Ibid., ubi citantur I. Cor. 2, 16. et Ioan. 4, 26.
[4] Ibid., ubi exponitur I. Cor. 12, 3.

sed intimus amor, quo sentitur bonitas Patris et Filii, sicut per dulcedinem sentitur qualitas mellis.

20. Item, Basilius in libro de Spiritu sancto [1]: « *Ille me clarificabit,* inquit, *quia de meo accipiet et annuntiabit,* non sicut creatura, sed sicut Spiritus veritatis, aperte demonstrans in se ipso veritatem, et sicut Spiritus sapientiae *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam* in sua magnitudine revelans, et sicut Paracletus characterizat eius qui misit ipsum bonitatem et in sua dignitate maiestatem demonstrat, unde et provenit ». Quod nihil aliud est dicere, quam quod procedit. — Idem contra Eunomium [2]: « Imago quidem Dei Christus est, qui est, inquit, *imago invisibilis Dei;* imago autem Filii, Spiritus ». — Idem in eodem [3]: « Sicut Filius se habet ad Patrem, sic Spiritus ad Filium ». Si ergo Filius, quia est imago Patris, naturaliter ex Patre producitur; necesse est, quod et Spiritus sanctus a Filio spiretur. — Idem quoque in sermone de Trinitate [4]: « Via ad Dei cognitionem est ab uno Spiritu per unum Filium ad unum Patrem, et e converso naturalis bonitas et quae secundum naturam sanctificatio et regalis dignitas a Patre per Unigenitum ad Spiritum provenit ».

21. Item, Athanasius in editione fidei [5], cuius initium est: *Credimus in unum unigenitum Deum,* parum ante finem: « Spiritus sanctus processura est Patris et ferventis Filii, per quem implevit omnia ». — Idem in Epistola ad Serapionem [6]: « Uno existente Filio, vivente Verbo, unam oportet esse perfectam et plenam et sanctificativam vitam, quae est operatio eius et donum, quod ex Patre dicitur procedere, quia ex Verbo, quod ex Patre est, manifeste resplendet et mittitur et donatur ». — Idem in sermone de ea quae in carne est dispensatione Verbi [7]: « Ne quis putet, quod non habens Spiritum, ipsum tunc accepit Christus. Ipse enim ipsum de sursum

---

[1] Cap. 18. n. 46; citantur Ioan. 16, 14. et I. Cor. 1, 24.
[2] Libr. V; respicitur Coloss. 1, 24.
[3] Ibid. et Lib. de Spiritu S. c. 17. n. 43.
[4] Libr. de Spiritu S. c. 18. n. 47.
[5] Expositio fidei, n. 4. Pro *processura* recens versio *processivum ens.*
[6] Epist. 1. n. 20.
[7] De Incarnat. contra Arianos n. 9.

mittebat ut Deus, et ipse ipsum deorsum recipiebat ut homo. Ex ipso ergo in ipsum descendebat, ex Deitate eius in humanitatem eius ». Si ergo apud eum erat, antequam descenderet; et hoc non erat nisi secundum processionem aeternam: ergo Spiritus ab ipso Filio naturaliter manat. — Idem in Epistola de Spiritu sancto [1]: « Sicut in propria imagine est Filius in Spiritu sancto, sic et Pater in Filio ». Et post modicum [2]: « Imago Filii dicitur et est Spiritus. *Quos praescivit,* inquit, *et praedestinavit, conformes fieri imaginis Filii sui* ». Et in abbreviatorio sermone eiusdem Epistolae [3]: « Si autem *bonus odor* et forma Filii est, manifestum est, quod non est Spiritus creatura ». Cum igitur imago naturalis et odor ab eo sit, cuius est imago, manifestum est, quod Spiritus sanctus procedit a Filio. — Et hoc est, quod ipse dicit in Symbolo [4], quod ipse confecit et in Ecclesia occidentali cantatur: « Spiritus sanctus a Patre et Filio, non factus nec creatus nec genitus, sed procedens ».

22. Item Gregorius Nazianzenus in Sermone de Pentecoste [5]: « Erat semper Spiritus sanctus et est et erit, neque incipiet neque cessabit, sed semper Patri et Filio coordinatur et connumeratur, neque decebat, deficere vel Filium Patri vel Spiritum Filio ». Ergo sicut Filius semper fuit cum Patre et a Patre traxit originem, sic Spiritus sanctus semper fuit cum Filio et ab eodem manare non destitit nec incepit. — Item Gregorius Nyssenus [6]: « Immutabilem vere eum confitentes, eam quae secundum causativum et causatum est differentiam non negamus; in quo solo discerni alterum ab altero comprehendimus; hoc quidem causativum credentes, hoc autem causatum ex causativo; et eius, quod ex causativo est, aliam iterum differentiam intelligimus. Hoc enim proxime de primo, hoc autem per proximum de primo ». In hoc manifeste ostendit, quod Spiritus sanctus a Patre procedit per Filium. — Idem in libro con-

---

[1] Epist. I. ad Serapion. n. 20.
[2] Ibid. n. 24, ubi allegatur Rom. 8, 29.
[3] Nunc Epist. 4. ad Serapion. n. 3, ubi respicitur II. Cor. 2, 15.
[4] In Symbolo vulgo dicto Athanasiano.
[5] Orat. 44. n. 13.
[6] Quod non sint tres dii, ad Ablabium, circa finem.

tra Eunomium [1]: « Sicut copulatur Patri Filius, et ex ipso esse habens, non est posterior secundum existentiam; sic iterum et ab Unigenito habetur Spiritus sanctus, intellectu solo secundum causae rationem praespeculatam, Spiritus hypostasis ». Ex quo colligitur, quod non solum emanatio est ipsius Spiritus sancti a Filio, verum etiam inter ipsos naturalis ordo.

23. Item, Anastasius, Antiochenus Patriarcha, in sermone quodam [2]: « *Spiritus oris eius*, videlicet Dei, dicitur Spiritus sanctus, *ore* existente Unigenito, et *Spiritus* iterum ab ipso procedens et missus non solum a Patre, sed etiam a Filio ». — Item Tarasius, Patriarcha Constantinopolitanus, in expositione Symboli [3]: « Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem et in unum Deum Iesum Christum, natum ex Patre sine tempore, et in Spiritum sanctum Dominum et vivificantem, ex Patre per Filium procedentem ». Item, in Epistola Dionysii [4]: « Credo in Spiritum sanctum, Deum et vivificum, ex Patre per Filium procedentem ». Sed non dicitur aliquid *manare per Filium*, nisi manet a Filio: ergo si procedit a Patre per Filium; necesse est, quod procedat a Filio. Haec enim propositio *per* non potest importare vel notare causae *diversitatem*, nec habitudinem *instrumenti*, et ideo notat *auctoritatem* et principalitatem in Patre et *subauctoritatem* in Filio.

24. His bis septem Doctorum auctoritatibus manifestis cum universitate Doctorum Latinorum, qui omnes id ipsum consona voce clamant, psallit Ecclesia, Spiritum sanctum procedere a Patre et Filio, virorum sublimium, tam Graecorum quam Latinorum, doctrina pariter concinente. Et ideo tam praefatis Scripturarum quam Sanctorum auctoritatibus fultum generale Concilium apud Romam veterem celebratum [5] sic definivit: « Firmiter credimus et simpliciter

---

[1] Libr. I. in fine. Ultima verba in Graeco haec sunt: ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας Λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως (recens interpretatio: in sola principii ratione Filius prius quam Spiritus sancti hypostasis concipitur).

[2] Oratio I. de SS. Trinitate, n. 22, ubi respicitur Ps. 42, 6.

[3] Epist. 5.

[4] Videtur esse Dionysius episc. Alexandrinus; non exstant nisi fragmenta scriptorum eiusdem.

[5] Concilium Lateranense IV. c. 1.

confitemur, quod unus est solus et verus Deus, aeternus Pater a nullo, Filius a Patre solo, ac Spiritus sanctus pariter ab utroque, absque initio semper ac fine: Pater generans, Filius nascens, Spiritus sanctus procedens, consubstantiales, coaequales et coomnipotentes et coaeterni ». — Huic autem Concilio praeiudicare non potuerunt Concilia prius in Graecorum Ecclesia celebrata, quia nihil huic definierunt contrarium, et semper posteriora Concilia super priora aliquid addiderunt. Alioquin frustra essent celebrata, quia sic oportebat fidem magis ac magis explicari ad haereticorum perfidiam elidendam. Romano etiam Praesuli, apud quem plenitudo residet potestatis, ad explicationem veritatis fidei via praecludi non potuit, nec auctoritas minui, nec a praelatis inferioribus nec a suis praedecessoribus, quia nec inferior arctat superiorem, nec habet imperium par in parem.

Testimonium secundum, scilicet rationis theologicae, ex septem suppositionibus deductum.

25. Iam utrorumque auctoritatum testimonio pro fundamento posito, ad rationum testimonium nostrae mentis aedificium erigentium in sublime pro nostrae capacitatis modulo spiritualibus oculis intendamus. — Et primum quidem attendendum, quod perspicacis rationis illustratus oculus per sancti Spiritus influentiam radiosam intelligit et fatetur, quod in illa summa et beatissima Trinitate est vera *distinctio,* et cum distinctione *ordo,* ne sit ibi confusio; et cum distinctione et ordine *summa connexio,* et cum his tribus summa *communicatio, condilectio et similitudo,* et in his omnibus est summa *perfectio.* Ex quibus omnibus necessario convincitur, quod Spiritus sanctus vere et proprie profluat seu procedat a Patre simul et Filio.

26. Primo quidem, si in divinis personis est vera et perfecta *distinctio;* et hoc ibi esse non potest secundum diversitatem essentiarum, vel proprietatum accidentalium: necesse est, quod sit secundum distinctionem provenientem ex origine et mutua relatione, quam vocat Gregorius Nyssenus [1] *distinctionem causati et causa-*

[1] Vide supra num. 22.

tivi, et Latini doctores *producentis et producti*. Cum ergo Filius non sit a Spiritu sancto nec referatur ad Spiritum sanctum; si Spiritus sanctus non refertur ad Filium nec spiratur a Filio, iam non erit inter huiusmodi personas vera distinctio. — Quodsi dicat Graecus, huiusmodi personas distingui, quia diversis emanationibus et relationibus oriuntur et referuntur ad Patrem; cum perfectius distinguerentur, si unus eorum oriretur ab altero et referrentur ad invicem: manifestum est, quod perfectiori modo in eis distinctio ponitur, si Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio, quam si procedat a Patre solo. Si igitur omne, quod est perfectius, Deo est attribuendum [1]; necessaria ratione convincitur, quod Spiritus sanctus a Filio producatur.

27. Secunda rationis suppositio est, quod in illa beata personarum pluralitate cum vera distinctione est verus *ordo;* alioquin esset ibi confusio. — Sed non est ibi ordo *superioris* et *inferioris,* nec *prioris* et *posterioris,* quo alter sit sic excellentior, alter minor, alter prior, alter posterior: ergo necessario est ibi ordo *originis* vel naturae, quo alter ex altero. Sed Filius non est ex Spiritu sancto, cum Spiritus sanctus tertium lumen sit, ut dicit Epiphanius [2], et in confessione verae fidei tertio ponatur in loco: ergo necesse est, quod Spiritus sanctus manet a Verbo.

28. Tertia suppositio verae rationis est, quod in illis divinis personis est summa *connexio*. Sed si Filius et Spiritus sanctus ab uno procedunt principio diverso emanandi modo, ita quod neuter ab altero; minime connectuntur ad invicem; sicut apparet in creatura in prole generata et forma per artem impressa, quae minime sibi cohaerent. Igitur secundum hoc Filii ad Spiritum sanctum minima connexio foret. Si igitur maior et perfectior connexio est, quod ambo manent ab uno, et unus manet ab altero; et necesse est, ibi summam et perfectam connexionem ponere: necesse est, unum ab altero emanare. Sed non emanat a Spiritu sancto Filius: ergo necesse est, quod a Filio manet Spiritus sanctus.

29. Quarta suppositio verae rationis est, quod in illis divinis personis sit summa *communicatio*. Igitur Pater communicat Filio

---

[1] Secundum Anselmum, Monolog. c. 15.

[2] Supra num. 18.

quidquid communicari potest. Nil autem impedit, quin possit ei communicare spirationem, ut sit cum Patre unum principium Spiritus sancti, sicut et ei communicat, quod sit una cum eo unum principium creaturae. Igitur aut necesse est, quod Pater Filio sua omnia non perfecte communicet — quod est contra verbum Filii dicentis [1]: *Omnia, quaecumque habet Pater, mea sunt* — aut quod Filius una cum Patre Spiritum sanctum spiret.

30. Quinta suppositio est per se nota, quod in divinis personis est summa *condilectio*. Sed Spiritus sanctus est amor Patris et Filii, sicut dicit Gregorius in Homilia Pentecostes [2]: « Ipse namque Spiritus sanctus amor est; unde Ioannes dicit: *Deus caritas est* ». Et quod hoc de Spiritu sancto intelligat, Augustinus [3] probat per hoc quod paulo ante praemittit: *In hoc cognovimus caritatem Dei, quia de Spiritu suo dedit nobis.* Si igitur perfectior est condilectio, qua diligentes mutuo se diligunt, quam quod unus solus per amorem tendat in alterum; aut igitur Spiritus sanctus non est summa condilectio, aut necesse est, quod sit amor manans simul a Patre et Filio, ut sit perfectus eorum nexus atque complexus, quo Pater et Filius simul se diligunt, et singulus eorum est diligens et dilectus.

31. Sexta suppositio est, quod in divinis personis est summa *similitudo* seu repraesentatio; propter quod et in auctoritatibus praemissis asseritur, quod Filius est imago Patris, et Spiritus sanctus imago Filii. Est autem imago expressa similitudo. Si igitur Filius dicitur imago Patris magis quam Spiritus sanctus, et Spiritus sanctus imago Filii et non Patris; et hoc non possit esse per maiorem assimilationem in aliquo essentiali, quia omnino sunt idem in essentia: necesse est, quod sit maior assimilatio secundum rationem alicuius originationis et relationis. Sed huiusmodi assimilatio esse non potest, nisi ut Filius essentialiter producat cum Patre et aeternaliter producatur cum Spiritu sancto. Si igitur Filius nullum potest aeternaliter producere nisi Spiritum sanctum, necessario

---

[1] Ioan. 16, 15.

[2] Libr. II. Homil. in Evang. homil. 30, n. 1; deinde allegantur I. Ioan. 4, 8. et 16.

[3] In Epist. I. Ioan. tract. 7. n. 6, ubi citatur I. Ioan. 4, 13.

oportet, Spiritum sanctum aeternaliter a Verbo manare, iuxta quod in superioribus auctoritatibus praemissum est, ut Filius sit fons Spiritus sancti, sicut Pater est fontalis origo Filii.

32. Septima suppositio est necessario praemissis annexa, quod in divinis personis est *perfectio* summa. Sed in Trinitate non est vera perfectio, nisi sit reperire perfectam rationem *primi, medii* et *ultimi*. Sed in Patre est perfecta ratio *primi principii,* quia aeternaliter producit et non producitur; in Spiritu sancto vera [1] ratio *ultimi,* quia aeternaliter producitur et aeternaliter non producit: ergo in Filio erit perfecta ratio *medii,* quia aeternaliter producitur et producit. Sed non est dare alium, quem producat aeternaliter, nisi Spiritum sanctum; nec illum producit alio modo quam Pater, nec secundum aliud et aliud, sed secundum idem et eodem modo: ergo necesse est, quod sicut Spiritus sanctus procedit a Patre, sic et procedat a Filio.

33. His septem suppositionibus et rationibus quasi septem luminibus Latinorum doctorum oculus illustratur, Spiritum sanctum a Filio procedere; ac non solum ex auctoritate, sed etiam ex certa ratione in divina sublimatus, Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere, libera voce confitetur, quamquam et aliae inveniri possent, quibus ad praesens brevitatis causa supersedendum censeo, ne legentibus vel audientibus fastidium generetur.

Testimonium tertium, scilicet revelationis.

34. Sed iam tertio veniamus ad testimonium tertium, divinae scilicet *revelationis, ut, sicut tres sunt, qui testimonium dant in caelo* [2], sic et tria sint vera testimonia fidei huius in corde nostro. Et quemadmodum testimonium *auctoritatis* correspondet Patri, et *rationis* Verbo, sic et *revelationis* Spiritui sancto.

Dico igitur primo, quod tam Ecclesiae Graecae quam Latinae earumque doctoribus huius veritatis revelatio facta est, sicut ex praemissis auctoritatibus evidenter apparet, fuitque in primitiva Ecclesia idem in fide sensus idemque in confessione consensus.

---

[1] Cod. B *est perfecta.*

[2] Epist. I. Ioan. 5, 7. et 8. — Termino *revelationis* in sensu largo utitur etiam Bonav. I. Sent. d. 11. q. 1.

Verum postquam, omnibus tam Graecis quam Latinis paulative a spiritu ad carnem declinantibus — iuxta quod Galatarum stultitiam reprehendit Apostolus [1], quod *cum spiritu coepissent, carne consummarentur* — Graeci plura interposuere velamina inter se et Spiritum sanctum, quominus ipsius processionis veritas eis innotesceret, vel potius apud eos maneret agnita veritas, quam Latini.

Septem rationes, cur Latini prae Graecis in hoc illuminati fuerint.

35. Et primum quidem ac velamem praecipuum fuit *minor reverentia ad Sedem Vicarii Iesu Christi*, Apostoli videlicet Petri, cui dictum est a Domino [2]: *Beatus es, Simon Bar-Iona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus, qui est in caelis; et ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*, sicut legitur in Matthaeo; et in Luca legitur: *Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua, et tu aliquando conversus, confirma fratres tuos.* Et cui magis conveniens erat revelari veram Spiritus sancti processionem et eius confessionem, nisi ei qui tenet caput in universali Ecclesia, ut, *sicut unguentum in capite*, sic et eiusdem Spiritus sancti suavis notitia redolensque confessio *descendat in barbam, barbam Aaron*, usque *in oram vestimenti* [3], corporis videlicet Christi mystici, usque ad fines orbis terrae protensi?

36. Secundo addo, quod hoc promeruit *Latinorum humilitas*, qui dicta Conciliorum et sanctorum Doctorum, non solum Latinorum, sed etiam Graecorum, humiliter susceperunt, non attendentes, quis qua lingua loqueretur, sed Spiritum sanctum, qui loquebatur in Patribus. Quodsi Graeci Doctorum Graecorum et Latinorum dicta humiliter et reverenter voluissent perspicere, cum omnes aut pene — quod dico propter Damascenum [4] — in id ipsum, quod Spiritus sanctus aeternaliter manet a Filio, concorditer con-

---

[1] Galat. 3, 3.

[2] Matth. 16, 17. et Luc. 22, 32.

[3] Psalm. 132, 2.

[4] Verba eius (l. de Fide orthod. c. 8.) vide apud Bonav. I. Sent. d. 11. q. 1. 9. ad oppos. cum solut. ad 9. Iam Scotus (I. Sent. d. 11. q. 1.) et multi recentiores orthodoxiam Damasceni quoad hanc rem vindicant.

senserint; nunquam hoc attendissent [1], nequaquam huiusmodi veram de Spiritu sancto confessionem fateri formidassent.

37. Tertio subdo, quod quia Ecclesia Latinorum praeelegit *spiritum munditiae et castitatis,* ne uxorum et filiorum amor eos enervaret ad carnem; ideo, quia contempta carne, adhaeserunt spiritui, digni fuerunt, de vera processione Spiritus sancti ab ipso Spiritu illustrari, magis quam hi qui, contempto spiritu, adhaeserunt carni. Hoc autem de bonis intelligimus, cum nonnulli fuerint et sint inter Latinos, qui carnem praetulerunt spiritui, munditiam polluentes castitatis. Et absit, quod per tales veritatis et sanctitatis Spiritus sui ipsius processionem veram manifestaverit, quia *in malevolam animam non introibit sapientia nec habitabit in corpore subdito peccatis* [2].

38. Quarto subiungo, quod Latini ad intelligentiam productionis aeternae usi sint *manuductione sublimiore,* sumta similitudine a processione in creaturis. Cum enim processio sit *progressus localis* et *egressus originalis* seu causalis — procedere enim dicitur et quod localiter movetur, et quod ab aliqua causa causatur, et primo modo processio est progressus ab uno loco in alium, secundo modo est egressus ab aliquo vel ab aliquibus — et quia Graeci usi sunt processione translata a *primo modo,* qui magis est pedestris et materialis: ideo semper intelligunt, quod Spiritus sanctus, quatenus procedit, procedat ab uno in alium. Et quia non est ab aeterno ponere aliquod susceptivum, in quod procedat a Filio; ideo non potuerunt sublimari ad intelligendum, qualiter Spiritus sanctus per processionem ab ipso Dei Filio aeternaliter habeat exoriri. Latini vero similitudine utentes altiori, videlicet de processione *effectus a causa,* potuerunt intelligere, quod sicut una flamma procedit a duobus lignis, sic et unus amor, unus ignis sancti Spiritus a duabus personis. Et haec quidem similitudo intimius competit Spiritui sancto. Cum enim Spiritus sanctus amor sit et donum sit, sicut dicit Gregorius [3]; non ideo amor est, quia

---

[1] Ita codd.; fortasse substituendum *attentassent.*

[2] Sap. 1, 4.

[3] Vide supra num. 30.

donum, sed ideo donum est, quia amor, pro eo quod amor est donum, in quo omnia dona donantur. Verum quidem est, quod in quantum donum ab aliquo donatur alicui, et ideo hoc modo recte dicitur a Patre procedere et in Filio permanere, vel a Filio procedere et in humanitate assumta vel in corpore mystico quietari; sed in quantum amor spiratur et procedit, procedit ab amantibus tanquam nexus amborum, a quibus procedit et in quibus etiam requiescit. Et ideo, quia altiori et intimiori similitudine usi sunt Latini, ideo meruerunt ad altiora provehi et ad profundiora introduci.

39. Quinto subinfero, quod Latini *spirituali similitudine verbi* et *spiritus* usi sunt ad intelligendum Trinitatis mysterium. Si enim quaeratur Trinitatis imago, non invenitur nisi in suprema facie mentis nostrae, ubi est *imago* Dei scripta in *memoria, intelligentia* et *voluntate,* vel *mente, notitia* et *amore,* sicut asserit Augustinus [1]. In *corde* vero, *spiritu* et *verbo vocali* non invenitur nisi Trinitatis *vestigium,* non imago, tanquam in corporalibus. Hac autem ultima similitudine usi sunt Graeci et eorum doctor et manuductor Damascenus. Ideo semper imaginantur Spiritum sanctum quasi medium inter Patrem et Filium, cum tamen nullo modo dici possit, quod Filius sit a Spiritu sicut verbum vocale a flatu. Ideo per exemplum Damasceni [2] depressi fuerunt potius quam evecti, quia ibi non est similitudo Spiritus et Verbi increati, sed potius incarnati, quod unitur carni per operationem Spiritus sancti, sicut verbum mentale per corporalem spiritum iungitur voci. Latini vero cum Augustino usi sunt similitudine intellectuali; ideo, sicut amor procedit a mente et notitia, quia nunquam procedit a mente nisi per notitiam — « invisa enim possumus diligere, incognita vero nequaquam; quod enim nullo modo cognoscitur nullo modo amatur [3] » — ideo tanquam spiritualiori similitudine, *spiritualiter spiritualia contemplantes* [4], ad hoc meruerunt per revelationem perduci, ut

---

[1] Libr. XV. de Trinit. c. 20. n. 39; cfr. Bonav., I. Sent. d. 3. p. II. a. 1. q. 1. et a. 2. q. 1. De differentia inter *vestigium* et *imaginem* cfr. ibid. p. 1. q. 2. in fine.

[2] Vide supra num. 36, notam 4.

[3] August., X. de Trinit. c. 1. n. 1. seqq.

[4] Epist. I. Cor. 2, 23.

intelligerent, quod Spiritus sanctus tanquam verus amor Patris et Filii a Patre Filioque procedit.

40. Sexto superaddo, quod rationem *principationis magis proprie acceperunt* in Deo moderni Latini quam moderni Graeci, cum idem fuerit antiquorum sensus hinc et inde, pro eo quod, sicut Pater est unum principium Filii, et Pater et Filius et Spiritus sanctus, tres unum principium creaturae sunt; et in medio duo sunt principium unius Spiritus sancti tanquam una virtute et una spiratione unum Spiritum sanctum pariter inspirantes, pariter producentes. Unde sicut non sequitur: Pater sufficienter creat, ergo Filius non creat, vel superflue creat, quia una creatione cum Patre creat; sic et de processione intelligendum est. Nam sicut unus est amor, qui procedit a mente et mentali notitia sive verbo, sic et unus est Spiritus sanctus, qui procedit a Patre et Filio.

41. Septimo subiecto, quod hoc *altitudine divini consilii* seu iudicii contingit, ut sicut *ex parte contingit caecitas in populo Israel, ut plenitudo gentium intraret,* testante Apostolo [1], sic et obscuratio partim accidit in populo Graecorum circa spirationem Spiritus sancti, ut, clarificato Spiritu sancto in Ecclesia Latinorum, suo tempore claresceret perfecta clarificatione in Ecclesia Graecorum; ut, sicut Elias *venturus est, ut convertat corda patrum ad filios* [2], hoc est Iudaeorum ad Christianos; sic et Spiritus Veritatis in spiritualibus viris per Eliam designatis, convertat cor Graecae Ecclesiae ad Latinam. Et sicut notitia Deitatis a Iudaeis venit ad Graecos et per Graecos transiit ad Latinos — quod insinuat titulus crucis scriptus *Hebraice, Graece et Latine* [3] — sic et a Latinis redeat ad Graecos et per Graecos et Latinos tandem perveniat ad Hebraeos, et sic *fiet unum ovile et unus pastor.*

Epilogus.

42. Unde si quid videtur Graecis a Latinis fuisse omissum, quod ad huiusmodi confessionem faciendam minime fuerunt vocati; non debent propter hoc contra sanctam matrem Romanam Ecclesiam

---

[1] Rom. 11, 25.

[2] Luc. 1, 17.

[3] Luc. 23, 38; deinde respicitur Ioan. 10, 16.

indignari — cum certa et nota veritas esset, non esset revocanda in dubium — sed potius imputare peccatis suis; quia de inquisitione huiusmodi veritatis, ut debuerunt, non fuerunt solliciti; et divina iudicia venerari, exclamantes cum Apostolo [1]: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam incomprehensibilia sunt iudicia eius et investigabiles viae eius;* ut sic agnoscentes reatum suum et magnificantes Deum, humilitatis concepto spiritu, una nobiscum illuminari mereantur, non subtrahentes nec reticentes nobilissimam laudem Filio Dei, qua scilicet asseritur esse principium Spiritus sancti, quod maius est quam omnia creata originare; nec ipsi Spiritui sancto auferentes nobilissimum actum, qui est clarificare Filium per hoc, quod ab eodem aeternaliter accipit esse divinum. Summa enim laus et clarificatio Filii in hoc *esse* dignoscitur, quod est origo Spiritus sancti. In quo etiam aeterni Patris summa liberalitas declaratur, quia communicat Filio virtutem productivam, non solum ex tempore, sed etiam ab aeterno. Sicque optamus, ut in hac confessione non solum honorificent, verum etiam glorificent totam beatissimam Trinitatem; et sic in confessione eiusdem verae ac sempiternae Trinitatis nobiscum effecti unanimes, repleri mereantur cum matre omnium Ecclesiarum dono sancti Spiritus septiformi, *Spiritu* videlicet *sapientiae et intellectus, Spiritu consilii et fortitudinis, Spiritu scientiae et pietatis ac timoris Domini* [2]. Qui quidem septiformis Spiritus haberi non potest nisi in unitate et pace, iuxta quod dicit Apostolus ad Ephesios [3], *solliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis;* quod eis et nobis praestare dignetur ipse Deus trinus et unus, cui est omnis honor et gloria in saecula saeculorum. Amen.

---

[1] Rom. 11, 33.
[2] Isai. 11, 2. seq.
[3] Cap. 4, 3.

208.5
M 431
30412
MATTHAEUS ab AQUASPARTA
AUTHOR
Tr. de Aeterna Spiritus Scti
TITLE Processione ex Patre Filioque

DATE LOANED	BORROWER'S NAME
	STORAGE - CBPL

3041

GRADUATE THEOLOGICAL UNION LIBRARY
BERKELEY, CA 94709